

Man torenvalk breekt zijn aanval af.

De torenvalk

Carel de Vink

De torenvalk, nieuwkomer op de Rode Lijst. Het is bepaald geen compliment wanneer een 'algemene' vogel op die lijst terecht komt. De vraag is natuurlijk: dankzij wie heeft hij deze oneervolle vermelding gekregen? Is het zijn eigen slordigheid, zijn kieskeurigheid wellicht, die hem daar een plaats verwierf? Of zijn het mensen (wij dus) die hem zover gebracht hebben? Toegegeven, de Rode Lijst is een menselijk product, waarmee we de mate van kwetsbaarheid van soorten proberen aan te duiden. Geen torenvalk die zijn 'duimvinger' ervoor zal hebben opgestoken. Het feit is dat we het nodig vinden om deze kleine rover een etiket mee te geven: rode lijster.

Kampioen van de jaren zestig

In de jaren dat de lijst van roofvogels bijna geheel uit 'rood-dieprood en inktzwarte' noteringen bestond, was er nog maar één uitzondering in Nederland. Terwijl ik als beginnend vogelaartje stapje voor stapje de eerste waarnemingen kon noteren van de buizerd (1965), bruine kiekendief (1967), boomvalk (1968), sperwer (1972), wespendif (1974) en havik (1976), ontbrak in mijn schriftje, dat in september 1966 begon, de waarneming van mijn eerste torenvalk. Niet omdat ik die niet zag. Er kwamen genoeg torenvalkwaarnemingen in, maar de éérste waarneming moet al veel eerder geweest zijn. Misschien was ik net 6 jaar: In de late lente hing boven onze straat een vogel. Slank, lange staart. Misschien iets langer, maar slanker dan een postduif. Hij fladderde alsof hij niet weg kon komen. Zoiets als een nachtvliender die tegen de ruit naar buiten probeert te komen. Mijn vader ziet me kijken: "Zie je dat?

Die vogel is aan het bidden voor het eten. Het is een torenvalk." De fladderaar schoof een tiental meters op. Wat zocht hij dan te eten langs de dakgoot? Dat wordt al snel duidelijk: een luid krijsend, jong huismusje verdween met de valk het luchtruim in. Dat zal ik in de jaren erna nog geregeld zien. De torenvalk, die zijn oogst zoekt langs de pannendaken. Meermalen was een musje de pineut. Mogelijk, maar dat kan ik niet met zekerheid zeggen, onderging ook weleens een jonge gierzwaluw in de nestopening dat noodlot. Tot in hartje stad kon je de torenvalk zo zien jagen. De nieuwbouwwijken, met hun braakliggende bouwterreinen, herbergden na de lente jagende torenvalken, op zoek naar muizen. Recent heb ik dat nooit meer gezien. Een torenvalk binnen de bebouwing is nu in Eemland, Gooi- en Vechtstreek een raar fenomeen. Wat maakte dat hij niet meedeelde in de malaise onder roofvogels? Wat is de oorzaak, dat

Falco tinnunculus nu toch in de knel zit? Zozeer zelfs, dat hij op de Rode Lijst staat als kwetsbaar?

Menukaart

Volgens de literatuur had de stand van de torenvalk ook in de zestiger jaren van de vorige eeuw te lijden onder de vergiftiging door bestrijdingsmiddelen in de landbouw. Dat deze roofvogel het relatief goed bleef doen, had misschien te maken met zijn menu. Anders dan bijvoorbeeld buizerd en havik, eet hij kleine prooien en geen aas. De torenvalk kent het gedrag van zijn stapelvoedsel, de veldmuis. Hij bewaakt de uitgang van diens holletje. Op gezette tijden komt de veldmuis naar buiten om te eten en om te urineren en poepen. Dan is het zaak deze te pakken. Voordat een familie is geëlimineerd, zijn er ondergronds alweer nieuwe jonge muisjes. Zoals mijn eerste torenvalk bij de uitgang van een mussennest wachtte op zijn prooi, doet hij dat nu zittend op een paaltje of hek, of 'biddend' bij een muizenhol.

Vergiftigde muizen stierven ondergronds. De torenvalk zal daardoor toch ook wel een gebrek aan voedsel gekend hebben. Joeg dat hem naar de stad? In ieder geval kreeg hij, met naast gif-gevoelige, zaadetende veldmuizen ook insectenetende spitsmuizen als tweede keus en jonge mussen als tijdelijke aanvulling, minder gestapeld landbouwgif binnen. Inmiddels blijkt de buizerd, die toen bijna verdween uit ons land, de kampioen van de jaren '60 ruimschoots te zijn gepasseerd als talrijkste roofvogelsoort. Het aantal broedparen daalt gestaag, met momenteel in de betere muizenjaren nauwelijks 5000 tot 7000 paren. Hooguit is nog maar 40% aanwezig van het aantal paren van 1990.

Specialist

De jachtwijze van de torenvalk is specifiek. Door met de snelheid van de tegenwind te vliegen, blijft de vogel op één plaats in de lucht hangen. Het bekende 'bidden' of 'wiekelen'. Dat kennen we van meer soorten. Buizerd en ruigpootbuizerd, visarend en roodpootvalk, ijsvogel, sterns en in minder duidelijke mate kerkuil en aalscholver verstaan die kunst ook. Vrijwel geen van hen benut deze jachtmethode zo frequent als de torenvalk. Woelmuisen vormen zijn voornaamste prooi. Waarschijnlijk bestaat ongeveer 80% van zijn voedsel uit veldmuizen, aangevuld met andere muizensoorten. Spitsmuizen die hij vangt, bewaart hij nogal eens voor mindere tijden, of hij laat ze weer vallen om op zoek te gaan naar iets beters. In geval van voedselgebrek, maar ook wanneer slecht weer hem parten speelt, worden ook wel hagedissen, slakken en regenwormen en grotere insecten gepakt, zoals hommels en kevers. Deze worden, evenals incidenteel een kleine vogel, nooit in de lucht gegrepen. De torenvalk is een grondjager bij uitstek, maar dan wel vanuit de lucht of, bij windstilte, vanaf een halfhoge uitkijkpost. Bij slecht weer en in de winter is jagen vanaf een paal, of andere hoge zitpost meer effectief. Dat heeft dan te maken met energiebesparing. Al 'biddend' zie je hem in etappes lager komen, om uiteindelijk zijn geluk te

beproeven met een snelle stootduik. In tegenstelling tot bijvoorbeeld smelleken, boomvalk en slechtvalk, beperkt de torenvalk zijn snelheid tot die duikbeweging. Daarbij luisteren timing en precisie nauw: de valbeweging onder hoge snelheid moet bijtijds worden afgeremd. Daarvoor gebruikt hij staart en vleugels als remparachute. Tegelijk moet de aanval precies op tijd leiden tot het uitslaan van de klauwen naar de prooi. Een ervaren torenvalk zou ongeveer bij een op de vier aanvallen succesvol zijn. Jonge vogels grijpen veel vaker mis en scoren slechts 1 op 10. Een jagende torenvalk wordt vaak 'gemobd' door kleine vogels, zoals boerenzwaluwen en witte kwikstaarten. Die omringen de rover luid roepend, waarbij ze voldoende hoogte en afstand houden. Toch zal een torenvalk er niet gauw in slagen om een vogeltje uit de lucht te plukken. Hij blijft een jager van de bodem.

Achtervolgingsvluchten staan niet in zijn gedragscode. Zijn prooi spoort hij, wanneer het om muizen gaat, op met zijn vermogen om de ultraviolette straling van hun urine waar te nemen. In periodes met plaatselijk optredende muizenplagen zien we concentraties ontstaan. Vogels verlaten dan hun territorium om te profiteren van zo'n piekmoment. Voor het overige zijn torenvalken behoorlijk plaatstrouw. Anders dan bij uilen vind je in de braakbal van een valk nooit de botjes terug van zijn prooi. Zijn maagzuur moet dus behoorlijk sterk zijn. Slechts het 'bont' of de veertjes of dekschildjes worden uitgespuwd. De overdadige kalkstrepen bij een nest of slaapplaats verraden dat botjes gewoon worden verteerd. Kolonievorming, zoals die elders in Europa wel wordt waargenomen, is uit ons land alleen uit het grijze verleden bekend. Dat was in de periode, waarin de torenvalk nog talrijk aanwezig was.

Ongenode lifter

Gronings onderzoek onder veldmuizen leverde een ontdekking op, die gevolgen heeft voor de torenvalk. Veldmuizen kunnen last hebben van een parasiet. Aangetaste muizen vormen een makkelijke prooi voor de torenvalk. De desbetreffende parasiet

plant zich in diens darmen geslachtelijk voort. Terwijl de muis duidelijk verzwakt door aanwezigheid van de *Sarcocystis cernae*, zijn bij de valken geen nadelige gevolgen vastgesteld. Is deze 'lifter' dus wel parasiet bij de grasertjes, maar slechts commensaal bij de predator? Overigens rijst de vraag of deze eencellige ook gebruik maakt van de darmkanalen van andere muizeneters.

Waar de medewerkers van de RUG ook onderzoek naar deden, was naar het energieverbruik en de energiebehoefte onder torenvalken. Om te voorzien in voldoende energie, heeft een torenvalk aan 4 tot 5 veldmuizen per dag genoeg. Deze worden op gunstige momenten bejaagd. Dat doet de valk gedurende 4 tot 4,5 uur. Zijn manier van jagen kost veel energie. Zelfs in periodes dat de jongen gevoerd moeten worden, jaagt het mannetje niet langer dan dat aantal uren. In die beperkte tijd moet hij voor het jonge spul en het vrouwtje elk minstens 4 muizen bemachtigen. Bij een aantal van 5 of 6 jongen komt dat neer op ruim dertig stuks!

Luiwammes

In tegenstelling tot zeer actief jagende soorten valken, zoals de boomvalk en smelleken, is de torenvalk een vogel met veel rustmomenten. Op gezette tijden, afgestemd op de 'plaspauzes' van zijn voornaamste prooi -de veldmuis- klimt hij de lucht in. Verder zit hij op de uitkijk, altijd alert: een meevallertje kan zich zomaar voordoen. Maar ook een plotselinge dreiging. Ooit zag ik een havikvrouw de volle aanval openen op een biddende torenvalkman. Deze pareerde de aanval door zich in de lucht op zijn rug te keren en zijn klauwen naar de aanvaller uit te slaan. Met succes. Mogelijk vormt ook de slechtvalk een bedreiging en weet de boommarter jonge torenvalken te vinden. Maar beide opties worden door de literatuur niet ondersteund. Met een gemiddelde van 5 jonge vogels per broedsel en een sterfte onder eerstejaars vogels van ongeveer 60 à 70% zou een sterke vogel als deze valk zich goed moeten kunnen handhaven. De levensverwachting van een torenvalk bedraagt gemiddeld 8 tot maximaal 16 jaar. De reproductie zou

dus voldoende moeten zijn om het aantal op peil te houden. Toch neemt het broedbestand in Nederland na het aanvankelijke herstel in de jaren '80, sinds 1990 gestaag af. Voor een deel wordt dit geweten aan de toename van de havik en buizerd. De eerste als predator, de tweede als voedselconcurrent.

Onderling zie je soms een behendige torenvalk een soortgenoot van diens prooi beroven. Kleptoparasitisme wordt dit genoemd. Buizerds en kraaiachtigen weten een torenvalk ook nog weleens een prooi te ontfutselen. Het bidden zien we gewoonlijk op 5 tot 8 meter hoogte beginnen, waarna de vogel in etappes daalt, richting de potentiële prooi. Wanneer een torenvalk hoger in de lucht bidt, gaat dat om territoriaal gedrag. Er wordt aangegeven dat dit gebied bezet is. Hoogtes tot wel 45 meter zijn dan geen uitzondering.

Paarvorming

In het vroege voorjaar werft het warmbruine mannetje, kop en staart helder grijs, zijn partner. In de directe nabijheid van de beoogde nestplaats vliegt manlief rond. Daarbij beschrijft hij cirkels van hooguit enkele tientallen meters, terwijl hij met ondiepe slagen fladderend, luid kekkerend rondvliegt. Daarvan is de Latijnse soortnaam afgeleid; *tinnunculus* betekent 'klingelaar'. Het eenvoudiger getekende, bruine vrouwtje reageert gewoonlijk door neer te strijken op een uitkijkpunt en de kreten te beantwoorden met hoge, mauwende

kreetjes. Het paar kent elkaar dan gewoonlijk al langer. Ze hebben het gebied in de winter met elkaar gedeeld, maar er kan ook sprake zijn van een indringer. Daaraan wordt met schijnaanvallen en veel kabaal te kennen gegeven dat hij of zij niet welkom is. Uiteindelijk eindigt in beide gevallen alle opwinding gewoonlijk met een paring. Het nest wordt gekozen door de man, die het vrouwtje met een muis probeert te verlokken om de gekozen plek te keuren. Daartoe wacht hij met korte kreetjes op het nest, of bij de vliegopening van de kast of nis. Er zijn verhalen bekend van paartjes die elkaar jarenlang trouw bleven. Er wordt echter ook gewag gemaakt van ontrouw, zelfs tijdens het broedseizoen. Tweede broedsels zijn zeldzaam, maar een vervolglegsel na het mislukken van het eerste, komt vaker voor. Vroege legfels zijn groter dan eventueel, door voedselgebrek uitgestelde, latere legfels. Het vrouwtje bebroedt de roodbruine, gespikkelde eieren en verdeelt het aangedragen voedsel onder de jongen. Zij verlaat het nest hooguit bij uitzondering, waarbij het mannetje het warmhouden van eieren of jongen tijdelijk overneemt.

Kastvalk

In muizenarme jaren komt deze specialist niet aan broeden toe. Het gebeurt ook dat bij afname van voedsel het nest wordt opgegeven. Regelmatig terugkerende veldmuispieken, zoals die vroeger voorkwamen, zien we niet meer. Voor een tamelijk eenzijdige

predator als de torenvalk is dat funest. De legselgrootte hangt nauw samen met het voedselaanbod. Vanouds broedden torenvalken in nissen van gebouwen en galmgaten van kerktorens, wat zijn naam ook verklaart. Verder werd er in bosranden gebruik gemaakt van oude ekster- en kraaiennesten. De laatste ook op hoogspanningsmasten. Zelf een nest bouwen is er niet bij. Tegenwoordig broedt het merendeel van de torenvalken bij ons in nestkasten, die speciaal voor hen worden geplaatst in agrarisch land. In buurlanden is het broeden op gebouwen en rotsrichels nog vaak aan de orde. Daarbij wordt niet zelden samen met kauwen of andere holenbroeders genesteld. Ook in Nederland wordt soms het delen van nestkasten met de kerkuil waargenomen. In de Keverdijkse Polder, waar uiteindelijk van broeden werd afgezien, vonden we dit jaar braakballen van beide soorten onder één kast. De verspreiding van deze valk, overigens in lage aantallen, is in Nederland bijna 100% dekkend. Dat verklaart ook het grote aantal streeknamen, zoals klemmer, paalvalk, rode valk, klampvogel en stekker. De torenvalk heeft voorkeur voor halfopen en open landschap, waar hij van bovenaf in de lage begroeiing naar muizen kan speuren.

Mensenvriend

Van oorsprong is de torenvalk bij ons een cultuurvolger. Waar menselijke

braakballen van de torenvalk

Een braakbal van de torenvalk lijkt een klein pingpongballetje met een puntje. Anders dan bij uilen bevat zo'n balletje geen botresten.

activiteit voorzag in broedgelegenheid, geschikt landschap en rijkdom aan muizen, lijkt de mens nu de grootste bedreiger van de 'rode valk'.

Gebouwen worden ongeschikt gemaakt als broedplaats door het afschermen van openingen tegen stadsduiven, en daarmee ook tegen andere holenbroeders. Ondanks het aanbieden van nestkasten, vaak door agrariërs, die deze muizeneter graag verwelkomen, is nestgelegenheid een beperkende factor. Nog altijd zorgen economische motieven voor het gebruik van indirect schadelijke bestrijdingsmiddelen in de landbouw. Ook aangestuurd door prioriteiten in economisch opzicht, verandert de landbouw ten nadele van veel vogels, waaronder onze valk. De extensieve kleinschaligheid maakt plaats voor intensieve landbouw en uitgestrekte monocultures, waar voor kruiden (en daarmee zaden voor woelmuizen) geen ruimte blijft. De zogenaamde 'nieuwe natuur' lijkt wel enig alternatief te

bieden, maar waar deze te nat wordt, krijgen veldmuizen ook minder kans. Hoge begroeiing maakt veldmuizen voor de torenvalk onbereikbaar.

Tenslotte eist ook het toegenomen verkeer zijn tol. De torenvalk jaagt graag boven wegbermen en wordt daarmee ongewild slachtoffer van de automobilist.

Noodrem

Vraag blijft of de plaatsing op de Rode Lijst voor de torenvalk tot een kentering zal kunnen leiden. Over de hele linie lijkt er wel enig besef te ontstaan dat redding van de planeet niet alleen een kwestie is van het verminderen van de CO²-uitstoot. Insecten dreigen te verdwijnen, vogelpopulaties kwijnen weg, de alarmbellen rinkelen. Zolang de economische groei nog ten koste mag gaan van menselijke waarden en ecologische belangen, schiet het voor de soorten die op de Rode Lijst staan niet op, dus ook niet voor de torenvalk. Het blijft zoeken naar balans in de prioriteiten. Werkt de Rode Lijst als 'eye

opener'? Weten we de noodrem op tijd te vinden? Laat de torenvalk bidden dat dit op tijd gebeurt, voor hem en zijn leefwereld, waar wij als mensen vanouds een onderdeel van zijn. Daarvan willen wij én de torenvalk deel van uit blijven maken.

Literatuur

Boele A., Van Bruggen J., Slaterus R., Vergeer J.-W., & Van der Meij T., 2018. Broedvogels in Nederland in 2016. Sovon-rapport 2018/01, Nijmegen.
Mebs, T. & Schmidt, D., 2008. Roofvogels van Europa, Noord-Afrika en Voor-Azië, Vogelbescherming/Tirion, Baarn.
Van Zomeren, K., 2017. Alle Vogels, Arbeiderspers, Amsterdam.

WIJZIGINGEN LEDENREGISTER

Selectieperiode: 01-04-2018 t/m 30-08-2018

Nieuwe leden:	aantal: 18
Geroyeerde leden:	aantal: 4
Opgezegde leden:	aantal: 6
Overleden leden:	aantal: 1

In verband met de wetgeving in het kader van de privacybescherming kunnen vanaf heden alleen totalen worden weergegeven.